

Peter Teitler & Ruben Teitler

Lessen in orde

Handboek voor de onderwijspraktijk

Lessen in orde

www.coutinho.nl/lesseninorde4

Met de code in dit boek heb je toegang tot je online studiemateriaal. Dat materiaal bestaat uit een video van een voorbeeldles, bijlagen, vragen en opdrachten bij de hoofdstukken en links.

Om je studiemateriaal te activeren, heb je deze code nodig.

Ga naar **www.coutinho.nl/lesseninorde4** en volg de instructies.

Voor Ans en Céline

**'In theorie is er geen verschil tussen praktijk en theorie.
In de praktijk wel.'**

– Prof. Kees van der Wolf, pedagoog en onderwijskundige

Lessen in orde

HANDBOEK VOOR DE ONDERWIJSPRAKTIJK

Peter Teitler & Ruben Teitler

Vierde, herziene druk

uitgeverij | **C**
coutinho

bussum 2022

© 2009/2022 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2009

Vierde, herziene druk 2022

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: IndionDesign, Didam

Foto omslag: © Wilbert van Woensel, Amsterdam

Opmaak binnenwerk: az grafisch serviceburo bv, Den Haag

Tekeningen binnenwerk: Freek Fenijn, Almere

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN: 978 90 469 0805 1

NUR: 841

Voorwoord

Bij de vierde, herziene editie

De herziene editie van *Lessen in orde* die voor je ligt, is op een aantal cruciale punten gewijzigd vergeleken met de derde editie. Dit boek is allereerst verrijkt met de nieuwste wetenschappelijke inzichten van en over Hattie, Verhaeghe, Rogers, Kirschner, en El Hadioui, over executieve functies en andere ideeën met betrekking tot het beïnvloeden van gedrag van leerlingen en docenten, bijvoorbeeld *improving students' learning with effective learning techniques* (Dunlosky e.a., 2013).

Deze herziene versie is *evidence-informed*. Die aanduiding is gekozen omdat evidence-based onderzoek vertalen naar klassensituaties lastig is: inzichten zijn altijd context-afhankelijk (De Bruykere e.a., 2019). Bij de toepassing van evidence-informed onderzoek staat de dagelijkse onderwijspraktijk centraal, bijvoorbeeld orde houden bij afstandsonderwijs, het gebruik van mobieltjes of een vechtpartij in de klas.

In de verschillende hoofdstukken wordt ingegaan op vragen die momenteel in onderwijsland leven. Hoe geef ik vorm aan passend onderwijs? Wat zijn de voor- en nadelen van datagestuurd en prestatiegericht onderwijs? Is er nog een rol weggelegd voor het bildungsideaal? Hoe kan het hoge ziekteverzuim onder docenten worden teruggedrongen of – beter nog – worden voorkomen? Wat is de rol van de overheid bij de vormgeving van het Nederlandse onderwijs of wat zou die moeten zijn? In welke situaties mag een docent fysiek ingrijpen? En hoe werk je onderwijsachterstanden weg (zomerschool, voor- en naschoolse opvang, *high dosage tutoring*)?

In deel 5 zijn nieuwe inzichten over autismespectrumstoornissen (ASS) verwerkt. Verder zijn veel nieuwe websites opgenomen waaruit docenten inspiratie kunnen putten voor lesideeën en werkvormen op algemeen en vakdidactisch gebied.

Daarnaast is gebruikgemaakt van het in 2020 verschenen *Les is meer. 141 manieren om gewenst gedrag te bevorderen* van Teitler en Teitler, waarin een veelheid aan mogelijkheden is opgenomen om het gedrag van leerlingen in goede banen te leiden.

Voor wie is dit boek geschreven?

Dit boek is geschreven voor studenten aan lerarenopleidingen en voor alle docenten die de kwaliteit van hun onderwijs willen verbeteren. Het boek is geschikt voor de volgende lezers:

- stagiairs, pas afgestudeerde en beginnende docenten;
- zij-instromers, herintredende docenten en docenten die van school wisselen;
- docenten die aan een specifieke vaardigheid willen werken, bijvoorbeeld klassenmanagement of omgaan met probleemleerlingen;
- docenten die zich willen voorbereiden op de gevolgen van de Wet passend onderwijs (gelet op de kans dat het aantal leerlingen met stoornissen en met leer- en gedragsproblemen op school toeneemt);

- iedereen die op een of andere wijze betrokken is bij de gang van zaken in de klas, zoals leden van schoolteams (inclusief counselors, onderwijsondersteunend personeel, orthopedagogen, externe leden van zorgadviesteams en ouders), leidinggevenden in het onderwijs en lerarenopleiders.

Werkt de beschreven methodiek?

De beschreven methodiek is zeker niet de enige manier om 'lessen in orde te krijgen'. Andere nuttige methodieken staan beschreven in het onmisbare naslagwerk *Handboek voor leraren* (2020) van Geerts en Van Kralingen en op de website www.doorloopjes.nl. Of onze aanpak bij een school past, zal moeten blijken. Wel is inmiddels duidelijk dat het trainingsprogramma bij *Lessen in orde* voor veel docenten werkt. De afgelopen jaren is hiermee veel ervaring opgedaan in het (speciaal) basisonderwijs, in het voortgezet (speciaal) onderwijs en op roc's.

Hogeschool Utrecht heeft onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de effectiviteit van *Lessen in orde*. Als onafhankelijke variabelen werden daarbij vier kernbegrippen gekozen:

- 1 waardering van collega's;
- 2 collegiale samenwerking;
- 3 verantwoordelijkheidsgevoel en ordelijk gedrag van de leerlingen;
- 4 relaties tussen leerlingen onderling.

Na introductie van de methodiek was er een significant positief effect op de variabelen 'waardering van collega's' en 'collegiale samenwerking'. Ook met betrekking tot 'verantwoordelijkheidsgevoel en ordelijk gedrag van de leerlingen' en 'relaties tussen leerlingen onderling' liet de analyse significant positieve effecten zien.

Enkele reacties van docenten naar aanleiding van het trainingsprogramma *Lessen in orde*:

- 'Het zorgt voor duidelijkheid, zowel voor leerlingen als voor ons.'
- 'Wij als organisatie komen er verder mee, maar ook persoonlijk leer ik er veel van.'
- 'Ik voel me gesteund door deze aanpak.'
- 'Het levert goede tips die eigenlijk best logisch zijn, maar bijzonder bruikbaar.'
- 'Samen op weg naar duidelijkheid in aanpak, afspraken, regels, en dergelijke. Dit zijn belangrijke voorwaarden om te kunnen lesgeven en goed met elkaar te kunnen omgaan.'
- 'Door de aanpak ontstaan meer openheid en transparantie in het team.'
- 'Het aantal eruit gestuurde leerlingen is in één jaar tijd gehalveerd.'
- 'Vorig jaar hadden we erg veel voortijdig schoolverlaters in de bovenbouw, dit jaar nul!'

Een woord van dank

Wij willen Bas Jacobs bedanken voor zijn speelse gedachten over aandacht en Freek Fenijn voor zijn inspirerende vriendschap en de illustraties. Hans Kaldenbach heeft ons, innemend als hij is, de mogelijkheid gegeven om gebruik te maken van zijn werk over straatcultuurgedrag – hoewel hijzelf deze term liever niet meer gebruikt (Kaldenbach, 2020) en tegenwoordig spreekt over machogedrag.

Een apart woord van dank is op zijn plaats voor de vele collega's met wie wij de afgelopen jaren hebben mogen samenwerken en die geholpen hebben om de ideeën die in dit boek hun weerslag hebben gekregen aan de praktijk te toetsen, in het bijzonder Irene de Stoppelaar en Wiebe Bordes. Verder willen we Barbara Broere noemen, die al vele jaren scholen begeleidt die met het trainingsconcept van *Lessen in orde* werken. Zij doet dit enthousiasmerend en met kennis van zaken, waardoor er verbinding ontstaat tussen docenten en management, er meer rust is in de school en er meer focus op leren komt.

En dit boek zou er niet zijn zonder Ans.

Peter Teitler en Ruben Teitler,
voorjaar 2022

Inhoud

Inleiding	17
------------------	----

Deel 1 Het gedrag in de klas	23
--	----

Inleiding	24
------------------	----

1 Het gedrag tijdens de eerste lessen	33
---	----

1.1	Inleiding	33
1.2	Orde houden als noodzakelijke voorwaarde voor een goede werkrelatie	35
1.2.1	Orde houden op basis van verworven gezag	35
1.2.2	Orde als basis voor een goed pedagogisch klimaat	37
1.2.3	Stappenplan voor emotionele veiligheid	39
1.2.4	Dominante gedragingen ontwikkelen	41
1.3	Tien tips om orde te houden	42
1.3.1	Tip 1: Wees niet jezelf, wees professioneel	43
1.3.2	Tip 2: Maak contact	48
1.3.3	Tip 3: Hanteer de eerste lessen vaste patronen	49
1.3.4	Tip 4: Keep them busy	53
1.3.5	Tip 5: Eigen regels eerst	54
1.3.6	Tip 6: Als je kleine problemen groot maakt, krijg je minder grote problemen	55
1.3.7	Tip 7: Wil je dit gedrag niet twintigmaal? Doe er dan nu wat aan!	56
1.3.8	Tip 8: Wees als een spin in het communicatieweb	58
1.3.9	Tip 9: Ga van Regel naar Routine	59
1.3.10	Tip 10: Als iets niet werkt, doe dan wat anders	60
1.4	Jongeren met een straatcultuur	61
1.5	Samenvatting	63

2 Het gedrag van een groep	65
--------------------------------------	----

2.1	Inleiding	65
2.2	Een goede werkrelatie: van moeten naar kunnen	66
2.3	Een goede werkrelatie begint met moeten	67

2.4	Wetmatigheden in de relatie tussen docent en leerlingen	69
2.4.1	Fase G1	69
2.4.2	Fase G2	72
2.5	Straatcultuurgedrag: een andere groepsdynamiek?	72
2.6	Samenvatting	73
3	Klassenmanagement	75
3.1	Inleiding	75
3.2	Het GIP-model	75
3.3	Wie heeft de regie in de klas: de docent of de leerlingen?	76
3.3.1	Obergedrag en zelfbedieningsmodel	76
3.3.2	De drie elementen van klassenmanagement	79
3.4	Omgaan met verschillen: differentiatie structureren	81
3.5	Omgaan met verschillen: differentiatie van de inhoud	83
3.5.1	Instructionisten en constructivisten	84
3.5.2	De leerlijn zelfstandigheid	85
3.6	Samenvatting	91
4	Hoe ziet een goede les eruit?	93
4.1	Inleiding	93
4.2	Competenties moet je ontwikkelen	93
4.3	Pedagogisch handelen	94
4.4	Het traditionele en het nieuwe leren	95
4.4.1	Kiezen voor een mix	96
4.4.2	Leren om zelfstandig te leren	97
4.5	Doelmatige instructie met het (expliciete) directe-instructiemodel	97
4.5.1	Dagelijkse terugblik	98
4.5.2	Presentatie	99
4.5.3	Begeleide inoefening	101
4.5.4	Individuele verwerking	103
4.5.5	Periodieke terugblik	103
4.5.6	Feedback	103
4.5.7	Vier andere sleutelfactoren	105
4.6	Strategieën voor denken en leren	109
4.6.1	Leren reflecteren	109
4.7	Efficiënt gebruik van de leer- en instructietijd	110
4.7.1	Lesplanning	110
4.7.2	Wisselmomenten	110
4.7.3	Taakgericht gedrag	111
4.8	Systematisch volgen van leerlingen	112
4.8.1	Klassenadministratie	112
4.8.2	Het leerlingvolgsysteem	113
4.9	Samenvatting	114

5	Het beïnvloeden van het gedrag van leerlingen in de klas	115
5.1	Inleiding	115
5.2	Belonen en straffen	117
5.2.1	Belonen	117
5.2.2	Negeren	121
5.3	Het verschil tussen grensbewaking en grensverdediging	122
5.4	Onderscheid tussen problemen: van onprettig naar onwettig	123
5.4.1	Punishment insensitiveness (ongevoeligheid voor straf)	123
5.4.2	Passend reageren	124
5.4.3	Het belang van onderscheid	126
5.5	Een variëteit aan mogelijkheden	127
5.5.1	Op psychologische inzichten gebaseerde methoden	128
5.6	Straffen	129
5.6.1	Het verschil tussen streng en consequent	130
5.6.2	Direct straffen of uitstellen	130
5.6.3	Soorten straf	131
5.6.4	Schrijfstraf	131
5.6.5	Alternatieve of grappige vormen van straf	133
5.6.6	Effectief straffen	133
5.6.7	Een zinvolle straf	134
5.7	Directief en responsief handelen	134
5.7.1	Wat te doen bij belangrijke problemen?	135
5.7.2	Wat te doen bij lastige problemen?	135
5.7.3	Informatieve component	137
5.8	Een leerling de klas uit sturen	140
5.8.1	Verschillende stromingen om gedrag te beïnvloeden	140
5.8.2	Terughoudend inzetten	141
5.8.3	Afspraken om het eruit sturen te beperken	141
5.9	Het beïnvloeden van het gedrag in de klas van leerlingen uit de straatcultuur	141
5.9.1	Wees voorbereid	142
5.10	Samenvatting	143
6	Omgaan met een lastige klas	145
6.1	Inleiding	145
6.2	Wat is een lastige klas?	145
6.3	Preventie via organisatorische maatregelen	147
6.4	Een probleem van alle lesgevers	147
6.5	Aanpak op basis van afspraken	150
6.5.1	Vijf methoden om tot afspraken te komen	151
6.6	Aanpak op basis van regels	153
6.6.1	Achttien methoden op basis van regels	153

6.7	Een klas met gedrag uit de straatcultuur	158
6.7.1	Hoe ontstaat zulk gedrag?	159
6.7.2	Leerlingen met straatcultuurgedrag moet je aan je binden	159
6.8	Samenvatting	160

Deel 2 Het gedrag in school 161

Inleiding 162

7 Pedagogisch klimaat: drie uitgangspunten 163

7.1	Inleiding	163
7.2	Pedagogische uitgangspunten: het gezin	163
7.2.1	Structuur bieden	164
7.2.2	Opvoeders op één lijn	165
7.2.3	Consequent nakomen van gemaakte afspraken en regels	166
7.3	Pedagogische uitgangspunten: de school	166
7.3.1	Wie heeft de regie in de klas?	166
7.3.2	Wat doet structuur?	168
7.4	Samenvatting	171

8 Structuur bieden 173

8.1	Inleiding	173
8.2	Continuüm van regelgeleid gedrag in het gezin	174
8.3	Continuüm van regelgeleid gedrag op school	176
8.3.1	Vertrouwen in leerlingen	177
8.4	Hoe komen goede regels tot stand?	177
8.4.1	Principe of uitgangspunt	179
8.4.2	Waarden	179
8.4.3	Regel	179
8.4.4	Consequente uitvoering, voorspelbaarheid, acceptatie en norm	180
8.5	Wat is een goede regel?	181
8.5.1	Relatie tussen waarden en regels	182
8.6	Soorten regels	182
8.6.1	Schoolregels	183
8.6.2	Docentregels	183
8.6.3	Lokaalregels en locatieregels	184
8.6.4	Leerlinggebonden regels	184
8.6.5	Afspraken	184
8.6.6	Routines, richtlijnen en gedragscodes	185
8.7	Samenvatting	185

9	Opvoeders op één lijn	187
9.1	Inleiding	187
9.2	Samenwerken	187
9.2.1	Gevolgen van niet of te weinig samenwerken	188
9.2.2	Een pathologisch systeem	189
9.2.3	Perverse triades tussen school en thuis	193
9.3	Docenten motiveren voor samenwerken	195
9.3.1	'Leerlingen moeten er maar aan wennen'	196
9.3.2	Weerstand	196
9.3.3	Vrees voor aantasting van autonomie	197
9.3.4	Vrees voor een rigide structuur	198
9.3.5	Vrees voor verzandende afspraken door gebrek aan structuur	199
9.4	Teamontwikkeling: van een organisatie met professionals naar een professionele organisatie	200
9.4.1	Groepsdynamische factoren	201
9.4.2	Afspreken dat je wilt en moet samenwerken	202
9.4.3	Draagvlak creëren	204
9.4.4	Training	206
9.4.5	Van T1 naar T4: ontwikkelingsfasen van een team	207
9.5	Collega's aanspreken op hun gedrag	212
9.5.1	Gemaakte fouten erkennen	213
9.5.2	Collega's aanspreken op fouten	215
9.5.3	Feedback geven en krijgen	217
9.6	Samenvatting	219
10	Teamafspraken over consequenties van gedrag	221
10.1	Inleiding	221
10.2	Waarom houden leerlingen zich niet aan de regels?	221
10.3	Methodieken voor gedragsverandering	223
10.3.1	Gedragsmodificatie	223
10.3.2	Andere methoden	224
10.4	Straffen of belonen?	225
10.4.1	Ontwikkeling van de hersenen	225
10.5	Straffen	226
10.5.1	De strafmaat	226
10.5.2	Soort straf	227
10.5.3	Differentiatie	228
10.5.4	Herstelrecht	228
10.5.5	De wet van 3:1	229
10.6	Uniformiteit	229
10.6.1	Gelijke monniken, ongelijke kappen	230
10.6.2	Uniforme omgang met probleemgedrag	230
10.7	Samenvatting	233

Deel 3	Het gedrag van de docent	235
	Inleiding	236
11	Jezelf leren kennen	237
11.1	Inleiding	237
11.2	Externe en interne attributie: waar zoek je de oorzaak?	238
11.2.1	Wat is mijn aandeel?	238
11.2.2	Vragen over jezelf	238
11.2.3	Meer uit jezelf halen	239
11.3	Transactionele Analyse van de persoonlijkheid	239
11.3.1	De Ouder	241
11.3.2	De Volwassene	244
11.3.3	Het Kind	244
11.3.4	Vergroting van het handelingsrepertoire	246
11.3.5	Voorbeelden	248
11.4	Samenvatting	249
12	Grondhouding en drijfveren	251
12.1	Inleiding	251
12.2	Waar komt je grondhouding vandaan?	251
12.2.1	Het soort aandacht dat je kreeg als kind	252
12.2.2	Vier basisgrondhoudingen	253
12.3	Hoe ontstaat een negatieve grondhouding?	256
12.4	Vier typerende drijfveren van docenten	259
12.4.1	Maak het anderen naar de zin	259
12.4.2	Wees perfect	260
12.4.3	Wees flink	260
12.4.4	Doe je best	261
12.5	Samenvatting	262
13	Communicatie met leerlingen	263
13.1	Inleiding	263
13.2	141 manieren om het gedrag van leerlingen te beïnvloeden	263
13.2.1	Meer leerlingen bereiken	267
13.3	Het ontstaan van een negatief relatiepatroon	268
13.3.1	Aandachtsgebreken	269
13.3.2	Van incident tot patroon	270
13.3.3	Spelpatronen	272
13.3.4	De dramadriehoek	274

13.4	Een negatief relatiepatroon doorbreken	277
13.4.1	Iets onverwachts doen	277
13.4.2	De regie overnemen	278
13.5	Samenvatting	279
14	Goochelen met aandacht	281
14.1	Inleiding	281
14.2	Goochelen met het onderwerp	283
14.2.1	Uitleggen of verantwoording afleggen	284
14.3	Goochelen met tijd en plaats	287
14.3.1	Goochelen met tijd	287
14.3.2	Goochelen met plaats	288
14.4	Goochelen van inhoud naar betrekking	289
14.5	Leerlingen die kwaad zijn	292
14.5.1	De judo-aanpak: geluk in plaats van gelijk	294
14.5.2	De persoonlijke aanval	296
14.6	Samenvatting	298
	Deel 4 Het gedrag van ouders	299
	Inleiding	300
15	De relatie tussen school en ouders	301
15.1	Inleiding	301
15.2	Ouderbetrokkenheid	301
15.2.1	Groepen ouders die minder betrokken zijn	302
15.2.2	Structurele inbedding	304
15.3	Wederzijdse verwachtingen	306
15.3.1	Achtergronden van communicatieproblemen tussen school en ouders	307
15.3.2	Ouders mogen van school informatie verwachten	307
15.3.3	Ouders mogen van school communicatie verwachten	309
15.3.4	De school mag van ouders informatie verwachten	312
15.4	Het oudergesprek	312
15.4.1	Structuur van het gesprek	313
15.4.2	Professioneel communiceren met ouders	315
15.5	Opvoeders op één lijn	317
15.5.1	Op school gelden andere regels dan thuis	317
15.5.2	Regels zijn geen doel op zich	317
15.5.3	Hiërarchie in de complementaire docent-ouderrelatie	318
15.5.4	Als er een probleem is	320
15.6	Samenvatting	321

Deel 5	Het gedrag van de leerling: casuïstiek	323
	Inleiding	324
16	Leerlingen met onbevredigende leerresultaten	331
16.1	Inleiding	331
16.2	Leerlingen met een laag potentieel	331
16.2.1	Strategisch handelen bij leerlingen met een laag potentieel	332
16.2.2	Een effectieve aanpak bij leerlingen met een laag potentieel	332
16.3	Faalangstige leerlingen	332
16.3.1	Strategisch handelen bij faalangstige leerlingen	333
16.3.2	Een effectieve aanpak bij faalangstige leerlingen	333
16.4	Perfectionistische leerlingen	334
16.4.1	Strategisch handelen bij perfectionistische leerlingen	334
16.4.2	Een effectieve aanpak bij perfectionistische leerlingen	334
16.5	Ongemotiveerde leerlingen	335
16.5.1	Strategisch handelen bij ongemotiveerde leerlingen	335
16.5.2	Een effectieve aanpak bij ongemotiveerde leerlingen	335
17	Leerlingen met vijandig gedrag	337
17.1	Inleiding	337
17.2	Vijandig-agressieve leerlingen	337
17.2.1	Strategisch handelen bij vijandig-agressieve leerlingen	338
17.2.2	Een effectieve aanpak bij vijandig-agressieve leerlingen	338
17.3	Passief-agressieve leerlingen	339
17.3.1	Strategisch handelen bij passief-agressieve leerlingen	339
17.3.2	Een effectieve aanpak bij passief-agressieve leerlingen	339
17.4	Uitdagende leerlingen	340
17.4.1	Strategisch handelen bij uitdagende leerlingen	340
17.4.2	Een effectieve aanpak bij uitdagende leerlingen	341
18	Leerlingen met niet-adequaat schoolgedrag	345
18.1	Inleiding	345
18.2	Snel afgeleide leerlingen	345
18.2.1	Strategisch handelen bij snel afgeleide leerlingen	346
18.2.2	Een effectieve aanpak bij snel afgeleide leerlingen	346
18.3	Leerlingen met een ontwikkelingsachterstand	346
18.3.1	Strategisch handelen bij leerlingen met een ontwikkelingsachterstand	347
18.3.2	Een effectieve aanpak bij leerlingen met een ontwikkelingsachterstand	347

18.4	Hyperactieve leerlingen	347
18.4.1	Strategisch handelen bij hyperactieve leerlingen	348
18.4.2	Een effectieve aanpak bij hyperactieve leerlingen	348
19	Leerlingen met problemen in de sociale omgang	351
19.1	Inleiding	351
19.2	Leerlingen die worden afgewezen door medeleerlingen	351
19.2.1	Strategisch handelen bij leerlingen die worden afgewezen door medeleerlingen	352
19.2.2	Een effectieve aanpak bij leerlingen die worden afgewezen door medeleerlingen	352
19.3	Schuwe of teruggetrokken leerlingen	353
19.3.1	Strategisch handelen bij schuwe en teruggetrokken leerlingen	354
19.3.2	Een effectieve aanpak bij schuwe en teruggetrokken leerlingen	354
19.4	Leerlingen met een autismespectrumstoornis (ASS)	355
19.4.1	Strategisch handelen bij leerlingen met problemen in het autistisch spectrum	356
19.4.2	Een effectieve aanpak bij leerlingen met problemen in het autistisch spectrum	357
20	Meerbegaafde leerlingen	359
20.1	Inleiding	359
20.2	Leerproblemen en gedragsproblemen	360
20.3	Een effectieve aanpak	360
	Literatuur	362
	Register	369
	Over de auteurs	376

Inleiding

Leerlingen en docenten willen graag dat op school een goede sfeer heerst. Dan kan iedereen zich thuis voelen en het gevoel hebben erbij te horen en gezien te worden. Pas als de sfeer goed is, is er ruimte voor goed onderwijs – waarop de leerlingen recht hebben en dat de docenten graag willen geven. Kortom: geen prestatie zonder relatie (zie ook Oldeboom, 2020).

Dit boek laat zien hoe je er als docent voor kunt zorgen dat je lessen in orde zijn, dat wil zeggen: hoe je een vriendelijke en veilige omgeving kunt creëren waarin leerlingen optimaal kunnen leren. Centraal staat daarbij het gedrag: dat van jezelf als docent, zowel individueel als in teamverband, en dat van de leerling, zowel individueel als in groepsverband.

De eerste vraag is welke rol het gedrag speelt bij het lesgeven, maar de tweede vraag is hoe dat gedrag beïnvloed kan worden. De docent (in opleiding) kan zich mede door dit boek bewuster worden van de eigen rol bij het ontstaan van bepaald gedrag van leerlingen en krijgt instrumenten aangereikt om zijn lessen in orde te krijgen en vooral te houden.

Omdat gedrag, en dus ook probleemgedrag, altijd plaatsvindt in een omgeving (waarvan de docent en de leerlingen deel uitmaken), wordt het hier niet bekeken als iets wat op zichzelf staat, maar zo veel mogelijk in relatie tot de omgeving.

Opzet

Hoe kun je er als docent voor zorgen dat je lessen in orde zijn? Dat is de vraag waar het in dit boek om gaat. De Vereniging van Lerarenopleiders Nederland (VELON) heeft door het ITS een onderzoek laten uitvoeren naar ‘de ideale docent’ (Van Gennip & Vrieze, 2008). Daaruit zijn drie componenten naar voren gekomen die noodzakelijk zijn om te kunnen spreken van een goede docent: vakkennis, interventie en persoon. Zonder inhoudelijke vakkennis is er geen onderwijs mogelijk, omdat er dan geen inhoud is om over te dragen; zonder adequate onderwijskundige interventies worden leerlingen niet bereikt en niet aangezet tot leren – zoals Kirschner (2021) schrijft: ‘Een goede docent weet hoe mensen leren’ – en zonder de juiste persoonlijkheidskenmerken liggen ordeproblemen en andere problemen op de loer. Deze drie componenten werken uiteraard op elkaar in en kunnen samen tot effectief onderwijs leiden.

Goed kunnen uitleggen is een onderdeel van goed lesgeven, maar er is meer. Omdat leerlingen beter leren in een veilige, plezierige omgeving is het logisch dat (aan komende) docenten willen weten hoe ze deze omgeving kunnen creëren. Dit boek probeert daarom inzicht te geven in het gedrag van docent en leerlingen teneinde een

veilig en plezierig klimaat op school te creëren om zo het leren te bevorderen. Dit komt ook terug in de vijf met elkaar samenhangende delen, die allemaal betrekking hebben op gedrag:

- deel 1: Het gedrag in de klas;
- deel 2: Het gedrag in school;
- deel 3: Het gedrag van de docent;
- deel 4: Het gedrag van ouders;
- deel 5: Het gedrag van de leerling: casuïstiek.

Visie en onderbouwing

De benadering in dit boek is gericht op een plezierig werk- en leefklimaat en past in de ecologische visie *whole school approach* (Deklerck, 2011; Westwood, 2011). In deze visie gaat men ervan uit dat een individu met (probleem)gedrag ook altijd deel uitmaakt van een systeem. Daaruit volgt dat zonder een stevig organisatorisch en pedagogisch fundament op docent-, klas-, school- en ouder niveau de aanpak van problemen met individuele leerlingen gebouwd is op drijfzand. Worden problemen daarentegen wel aangepakt op deze niveaus, dan blijkt daar een zodanig preventieve werking van uit te gaan dat de ernst, de omvang en de frequentie ervan afnemen. Daarom worden in dit boek de vijf niveaus met elkaar verbonden. De bevindingen van Marzano en Brophy vormden het uitgangspunt van dit boek. We zullen er dan ook geregeld aan refereren.

Beïnvloeding van probleemgedrag op twee momenten

In dit boek worden de verschillende momenten van beïnvloeding van (probleem)gedrag expliciet onderscheiden: preventief (hoe voorkom je problemen?) en operatief (wat doe je als zich toch problemen voordoen?). De meeste starters hebben moeite met leiding nemen, maar dat kun je leren (Mainhard, 2009). *Lessen in orde* biedt (aanstaande) docenten en teams handreikingen voor het dagelijks werken met leerlingen en een basis voor het creëren van een plezierig werk- en leefklimaat op school.

Indeling

Elk van de vijf delen in dit boek begint met een inleiding, gevolgd door een aantal hoofdstukken waarin de verschillende aspecten van het betreffende niveau worden besproken. Voor het oplossen van de geschetste problemen wordt een reeks uiteenlopende strategieën en methoden aangereikt. Tussendoor zijn verwijzingen opgenomen naar vragen op de website, gericht op (zelf)reflectie op de geboden stof en verwerking daarvan. Op de website bij dit boek (www.coutinho.nl/lesseninorde4) zijn de opdrachten en bijlagen bij de hoofdstukken te vinden.

Deel 1: Het gedrag in de klas

Omdat dit een voor de praktijk geschreven boek is, wordt in deel 1 begonnen met de dagelijkse praktijk: het gedrag in de klas. In de klas wordt de band met leerlingen gesmeed, maar het is ook de plaats waar ordeproblemen zich meestal manifesteren.

Naar effectieve vormen van klassenmanagement is door verschillende auteurs onderzoek gedaan. Zo definieert Marzano (2003) klassenmanagement als het geheel van het gedrag van een docent in vier domeinen:

- 1 opstellen van regels en procedures en toezien op de naleving ervan;
- 2 uitvoeren van maatregelen bij ordeverstoring gedrag;
- 3 zorgen voor een effectieve relatie tussen docent en leerling;
- 4 zorgen voor een juiste mentale houding voor klassenmanagement.

Slechts wanneer in alle vier de domeinen effectieve praktijken worden toegepast die in harmonie met elkaar werken, wordt een groep effectief gemanaged.

Ook Brophy (2003) stelt dat het gedrag van de docent aan een viertal voorwaarden moet voldoen, wil er sprake zijn van goed lesgeven. De docent moet:

- 1 uitgaan van instructiemethoden die tegemoetkomen aan de noden en wensen van de individuele leerlingen en van de groep;
- 2 een variëteit aan mogelijkheden hebben om het gedrag van leerlingen in de gewenste richting te beïnvloeden, waarbij we nadrukkelijk verwijzen naar *Les is meer. 141 manieren om gewenst gedrag te bevorderen* (Teitler & Teitler, 2020);
- 3 uitgaan van een positief leer- en leefklimaat;
- 4 zijn gedrag baseren op onderzoek naar gedrag van leerlingen en naar zijn eigen gedrag.

Deel 2: Het gedrag in school

Het tweede deel gaat over het pedagogisch klimaat binnen een school. Hoe het klimaat in de klas zich verhoudt tot het klimaat in de school laat zich goed illustreren aan de hand van de samenhang tussen weer en klimaat: het weer is plaatselijk en tijdelijk en het klimaat strekt zich uit over een langere periode en een groter gebied. Zo kan ook het pedagogische ‘weer’ in de klas bijdragen of afbreuk doen aan het pedagogisch klimaat van de school als geheel, en kan omgekeerd het pedagogisch klimaat binnen de school jouw lessen beïnvloeden. Onderzoek bevestigt dat een goede werksfeer en teamgeest onder docenten, helderheid van doelstellingen en duidelijk geformuleerde verwachtingen ten opzichte van de leerlingen een positieve invloed hebben op de resultaten en het gedrag van leerlingen (De Wit e.a., 1997). Scholen blijken succesvoller naarmate docenten meer samenwerken bij de aanpak van problemen, klassenmanagement, het corrigeren van leerlingen, regelhandhaving, straffen en belonen, het vormgeven van de zelfstandigheid, de aanpak van pesten en het volgen van de ontwikkeling van leerlingen. Op scholen waar docenten ieder hun eigen aanpak hebben is dus nog heel wat te winnen.

Marzano (2003) noemt de volgende vijf factoren die op schoolniveau de kwaliteit van het onderwijs beïnvloeden:

- 1 een haalbaar en gedegen programma;
- 2 uitdagende doelen en effectieve feedback;
- 3 betrokkenheid van ouders en gemeenschap;
- 4 een veilige, ordelijke omgeving;
- 5 collegialiteit en professionaliteit.

Een duurzame succesvolle klassenaanpak kan niet los gezien worden van het organisatieniveau van de school. De eerste twee factoren die Marzano noemt, zijn van didactische aard; zij worden in hoofdstuk 4 besproken. De derde factor, met name de invloed van ouders, wordt in hoofdstuk 15 behandeld. De vierde en de vijfde factor komen in deel 2 uitgebreid aan bod.

Deel 3: Het gedrag van de docent

Onderzoek naar het eigen gedrag en dat van leerlingen, de vierde voorwaarde voor goed lesgeven van Brophy, komt aan bod in deel 3. Persoonkenmerken komen onder meer tot uiting in het pedagogisch handelen van de docent. Deze kenmerken bepalen mede of hij geschikt is voor zijn beroep en of hij de leerlingen kan boeien en met hen kan communiceren. Het gedrag van de individuele docent hangt samen met zijn persoonlijkheid, motivatie, attitudes, verwachtingen en cognities. Het kan echter met analyse en training worden bijgestuurd en uitgebreid, waardoor de docent meer variatiemogelijkheden tot zijn beschikking krijgt en effectiever kan omgaan met alle mogelijke vormen van leerlinggedrag.

Deel 4: Het gedrag van ouders

In deel 4 wordt de invloed van de ouders belicht. Wanneer de wederzijdse verwachtingen tussen school en thuis duidelijk zijn, kunnen ouders een belangrijke bijdrage leveren aan de prestaties en het welbevinden van leerlingen en aan een plezierig werkklimaat op school. Omgekeerd kunnen onvoldoende informatie-uitwisseling tussen school en thuis en gebrekkige communicatie afbreuk doen aan wat ouders op leergebied graag van hun kinderen zien en aan wat de school met haar leerlingen voorheeft.

Dit deel laat zien hoe de school een optimale relatie met de ouders tot stand kan brengen en onderhouden, om zo problemen met leerlingen te voorkomen en waar nodig op te lossen.

Deel 5: Het gedrag van de leerling: casuïstiek

Deel 5 levert materiaal aan de hand waarvan individuele docenten en teams de aanpak van probleemgedrag van individuele leerlingen kunnen toetsen en oefenen. Het probleemgedrag van leerlingen wordt uitgewerkt voor vijf categorieën:

- 1** leerlingen met onbevredigende leerresultaten;
- 2** leerlingen met vijandig gedrag;
- 3** leerlingen met niet-adequaat schoolgedrag;
- 4** leerlingen met problemen in de sociale omgang;
- 5** meerbegaafde leerlingen.

Aan elk van deze categorieën is in dit deel een hoofdstuk gewijd. Per categorie wordt steeds een onderverdeling gemaakt naar oorzaak en type, die vervolgens worden uitgewerkt.

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/lesseninorde4 vind je het online studiemateriaal bij dit boek. Dat materiaal bestaat uit:

- een video van een voorbeeldles;
- vragen;
- opdrachten;
- bijlagen (waaronder checklists, voorbeeldbrieven, enquêtemodellen, formats en protocollen);
- links.

In de tekst zijn verwijzingen opgenomen naar vragen, opdrachten, bijlagen en links op de website. De vragen en opdrachten zijn gericht op (zelf)reflectie en op verwerking van de aangeboden stof. In de bijlagen heb je toegang tot praktische materialen, zoals voorbeeldbrieven en beoordelingsformulieren. In dit boek wordt gebruikgemaakt van het pictogram hiernaast om naar het materiaal op de website te verwijzen.

Deel 1

Het gedrag in de klas

**'Je hebt je ogen niet nodig om de leerlingen te zien;
de leerlingen hebben jouw ogen nodig om gezien te
worden.'**

Inleiding

Vraag deel 1.1

Jouw beginsituatie

In dit eerste deel van *Lessen in orde* nemen we het gedrag onder de loep van de docent die lesgeeft aan een klas. We hebben het dan over klassenmanagement. Daarbij komt ook het omgaan met een lastige klas aan bod.

De beschreven vorm van klassenmanagement gaat uit van klassikaal lesgeven, omdat dit vaak voorkomt en – in termen van onderwijsrendement – erg effectief is. Marzano (2003) stelt op basis van 125 studies dat klassikaal lesgeven een gemiddelde effect-grootte heeft van 0,50. Dit wil zeggen dat indien alle overige factoren gelijk zijn, leerlingen die klassikaal les krijgen veel hogere scores behalen dan leerlingen die niet klassikaal les krijgen.

We beginnen dit deel met een beschrijving van een gewone, klassikale les. Mede aan de hand van wat in dit voorbeeld goed en minder goed gaat, behandelt hoofdstuk 1 de vraag aan welke voorwaarden je moet voldoen om goed les te geven en hoe je dat bereikt. Dit voorbeeld van een geschiedenisles is terug te vinden in opdracht deel 1.1 op de website, maar dan voorzien van vragen per lesonderdeel.

Wanneer je de les hierna doorleest, probeer je dan te identificeren met de docent en bedenk:

- welk docentgedrag volgens jou bijdraagt aan een goede les en waarom;
- wat jij als docent anders zou hebben gedaan.

Het gaat er niet om dat je de reactie van de docent als goed of fout bestempelt (in de praktijk kan altijd pas achteraf worden vastgesteld hoe een interventie heeft uitgespeeld), maar dat je de reacties benoemt in termen van voorspelbaarheid, structuur bieden en consequent zijn.

Hierna lees je een verslag van een geschiedenisles aan een tweede klas vmbo. Het is het vierde uur en de leerlingen hebben net een kleine pauze gehad. De klas bestaat uit vijftien leerlingen, die vorig jaar les hadden van een andere docent.

De leerlingen hebben als huiswerk een stukje moeten lezen over Columbus. Als de docent bij het lokaal aankomt, staan de leerlingen al voor de deur. De docent doet de deur open en loopt naar zijn bureau. Hij pakt zijn spullen. De leerlingen gaan zitten op hun plaats, in rijtjes naast elkaar. De docent begint de les.